

ISKOLAI KLASSZIKUSAINK ERKÖLCSI ÉRTÉKÉRŐL.

Válsággal fenyegető veszedelem nehezedik napjainkban a klasszikus iskolára. Nemcsak megsokasodtak ellenségeink, hanem zárt sorokban egységes haditerv szerint több oldalról támadva indították meg ellene a hadjáratot. A történelmi materializmus, amelynek minden túlzása mellett is kétségtelen a hatása a szellemek átalakítására, a természettudomány, amely az utolsó században soha nem sejtett magaslatra emelkedett, az életért való küzdelem jelszava, amely egész gazdasági és társadalmi berendezkedésünk parancsoló ura lett, mind éles harci kiáltással követeli a klasszikai nevelés helyettesítését egy gyakorlatibb, modernebb és az egyén és faj föntartására alkalmasabb rendszerrel. Soha nem volt olyan népszerű Macaulay, mint manapság. Soha nem idézték Baconról szóló tanulmányának híres szavait, melyek a klasszikus és modern műveltség viszonyát világítják meg, oly sűrűn, mint napjainkban. Ha a klasszikus iskola a művelt nemzetek kulturális életében nem volna olyan mélyen megalapozva és ha az iskola nem tartoznék a legkonzervatívabb, tehát legnehezebben fölforgatható intézmények közé, akkor hamarosan megérnök azt, hogy a filológia visszafejlődnék, mint az állati test funkciójukat vesztett szervei, és a birodalmukból kiüzött filológusok vén fejjel kénytelenek volnának más kenyér után nézni.

Szerény kísérletemmel nem szándékozom a klasszikus nevelés ellenségeinek Chorus mystikus-ába belévegyülni. Nem idézem sem Macaulayt, sem a pädagogia ama nagy mestereit, akik már a humanizmus bukása után fölszóltak e nevelés roppant veszedelme ellen. Pedig talán éppen ebben a körben különös hatásra számíthatnék, ha följújtánám Melanchton panaszát *de Miseriis pædagogorum*. És itt ebben a társaságban a *Didactica Magna* szerzője is számíthatna a szíves meghallgatásra, amikor így szól: «Ha igazán keresztyén iskolákat akarunk, ki kell küszöbölünk a pogány tanítókat. Nem szólhatok erről Isten dicsősége és az emberek üdvössége miatt fölindulás nélkül. A keresztyének főiskolái csak névleg ismerik el Krisztust, valójában Terentius, Plautus, Cicero, Ovidius, Catullus, Tibullus, Vénus

és a műzsák az ő szerelmeik. Innen van az, hogy a világot jobban megértjük, mint Krisztust s a keresztyénség közepette alig találunk keresztyéneket. Legnagyobb tudósaink, még a theologusok, az isteni bölcsesség sáfárjai is, csak az álorcát veszik Krisztustól, vérüket és szellemüket Aristotelestől és a többi pogány népségtől.»

Éppen a napjainkban folyó irodalmi és filozófiai viták gyakran alacsony színvonalukkal és mindig ijesztő meddőségükkel rettentenek vissza attól, hogy e küzdelemben az úgynevezett modernek részére álljak. Úgy látom, mintha tehetetlenségük és alacsony nivójuk közvetetlen oka éppen a klasszikai műveltségben való teljes járatlanságuk volna.

Mindazonáltal lelkiismereti kötelességemnek érzem, hogy önök előtt hitvallást tegyek azokról a tapasztalatokról, amelyeket tanítói munkásságom közben egy bizonyos szempontból szereztem. Iskolai auktoraink erkölcsnevelő értékéről óhajtom elmondani észrevételemet, megjelölván előre világosan és szabatosan azt az álláspontot, amelyet ebben a dologban elfoglalok. Mindenekelőtt ki kell jelentenem, hogy nem nézem sem az életet, sem kicsinyített mását, az iskolát valamely formalisztikus ethika szemüvegén keresztül. Ha úgy tetszik, megvallom nyíltan, hogy jobban hajlom a teleologikus morál felé és az élet nagy javaiért szívesen feláldozok minden dogmát. Bacon tanítványa vagyok és nincs előttem nemesebb cél, mint: *Commodis humanis inservire*. De éppen azért, mivel pusztán formális tanításnak nem ismerhetem el semmiféle jogosultságát, és mert minden ismeretanyagot arra valónak itélek, hogy a ránk bízott ifjú lélek harmonikus és teljes kiképzésére szolgáljon; éppen azért mélyen elszomorodva, néha emberfölötti munkában küzködve, akárhányszor elcsüggedve végzem a munkát, amelyet hivatásom reám rótt.

Kisérjük végig a gyermeket tíz éves korától a középiskola befejezéséig latin tanulmányain és a legfölszínebb áttekintés is meg fog győzni bennünket arról, milyen súlyos, szinte jóvá nem tehető bünt, vagy legalább is mulasztást követünk el mi, a latin nyelv mesterei, akiknek a legtöbb idő és alkalom adatott a fogékony gyermek lelkével való foglalkozásra.

Bátran fölállíthatjuk az alternatív tételt, hogy vagy van hatással a tanuló fogékony erkölcsi érzékére az, amit vele ezekben a latin órákban közlünk és akkor ez a hatás csak romboló és kárt tevő lehet, vagy nyomtalanul múlnak el a hosszú órák a gyermek feje fölött, és akkor van rá okunk, hogy szégyenkezve átkozzuk munkánk gyümölcstelen meddőségét.

A kis fiút, akit szülei nagy reménykedéssel adnak gondjaink alá, a gimnáziumba, az első néhány óra formális bevezetése után

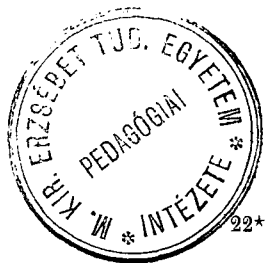
gondosan szerkesztett latin olvasókönyvünk rejtelmeibe kezdjük beavatni. A tíz esztendőös gyermek szerencsésen átesik a Numitorral és Amuliuszal való ismeretségen, remélhetőleg igen homályosan sejtí Mars és Rhea Sylvia egymáshoz való viszonyának való mibenlétét, és végre kiköt a Tiberis vizébe kitett ikrekkel együtt az iszapos par-ton. Az első, ami gyenge képzeletét meg fogja ragadni, a testvérgyilkosság lesz. Igaz, hogy már az elemi iskolában hallott hasonló esetről. De milyen más Kain örökös bűnhődése és Romulus uralomra jutása és holta után istenné emelkedése! A királymondák során a gyermek barátságot köt a jámbor Numa Pompiliusszal és bölcs Ege-riájával, megcsodálja a Horátiusok és Curiátiusok szörnyű párbaját, amelynek befejezése megint egy véres, könnyelmtű és megtorlatlan testvérgyilkosság, azután elkíséri a szörnyeteg Tulliat a Via Scelerá-tán, ahol a bősült leány kegyetlenül eltapossa kocsijával az édes apját. Végre befejeződik a királydrámák sorozata: mire a fiú tizen-egy éves lesz, akkorra már azt is tudnia kell, hogy mi történt az erényes Lucretiával és miért űzte el Brutus a Tarquiniusokat.

Semmi sem lehet tőlem idegenebb, mint egy túlságba menő, hangos ajakú és az inkvizíció eszközeivel dolgozó morál.

De azért soha sem tudtam megbarátkozni azzal az erkölcsi táplálékkal, amelyet latin iskolakönyveink kezdő növendékeinknek adnak. Azonban a gyermek nagyobb kár nélkül átesett a kezdet ne-hézségein. Edzett erkölcei most már képessé teszik nagyobb föl-adatakra, amelyekkel nem is késünk megterhelni. Közben testileg is sokat fejlődött, tizenkét éves lett, megérett tehát a hadi erények gya-korlására. De meg is kellett érnie, mert sok esztendőön keresztül nem fog kijutni a fülsiketítő harci zajból.

Azokban az iskolákban, amelyekben a harmadik és negyedik osztály tanulói még nem olvasnak szerzőt, hanem csak szerkesztett olvasó könyvet, ezek az olvasókönyvek gondoskodnak a diák harci kiképzéséről. Van egy jeles gonddal szerkesztett ilyen könyvünk, Pirchala Rerum Romanarum Liber-je. Ha nem magukat az olvasmá-nyokat nézzük, hanem tájékozás végett először a tartalomjegyzéket, önkénytelenül el kell mosolyodnunk. Harmencöt olvasmány közül tizenötnek a címét idézem:

Bella adversus Tarquinius gesta,
Bellum Fabiorum,
Veiens bellum,
Falerii capti,
Bellum Gallicum,
Bellum Tarentinum,
Bellum Punicum primum,

Hamilcar novum in Romanos bellum parat,
 Bellum Punicum secundum,
 De Romanorum post pugnam Cannensem magnanimitate,
 De Syracusarum obsidione,
 De cæde Archimedis,
 Bellum Punicum tertium,
 Bellum Cimbricum et Teutonicum,
 Bellum sociale. Bellum Mithridaticum. Bellum civile Marianum.

A többi húsznak legalább a címe békésebb, a tartalma azonban szintén eléggé vérengző. És a tiszteletreméltó szerkesztő azt írja könyve Előszavában: «E történetek ifjúságunknak egyszersmind lelkesítő példáit mutatják a hazaszeretetnek, a csüggedést nem ismerő bátorságnak és kitartásnak, az önzetlen becsületességnek, a józan megfontolásnak, mely tulajdonságok a pástorok szerény városát a föld urává tették.»

Azonban szerencsére az új tanterv visszaállította régi jogába a porlepte Nepost. Ebből a szorgalmas íróból a tanulónak módjában van megismernie egészen tüzetesen a perzsa háborút, a marathoni és salamisi csatákat, a delosi közös kincstár alapítását, Miltiades hazaárulását, Themistokles összes csalafintaságait és mind azt az ármányt, cselszövést és gonoszságot, amelyet a demokratikus köztársaság buja talajában a háború termékenyítő esője meg szokott érlelni. Annyira nyilván való a diszharmónia ez olvasmány és a vele foglalkozó kora, érdeklődése és intelligenciája között, hogy szinte kár sok szót vesztegetni rá. És mégis sajnálók egyet. Az orvostudományi előadások legnagyobb vonzó ereje és bizonyító virtusa a betegek bemutatásában van. Szeretném önöknek megmutatni némelyik harmadik osztályú növendékeket, amint Cornelius Nepos politikai, harctudományi vagy közigazgatási problémáival birkózik és közben a kis boldogtalan kénytelen még a nyelvi nehézségek egész légiójával is küzködni.

Azt hiszem, mindnyájunk szíve megesnék nemcsak az egyenetlen harcban holtra fáradó gyermekben, hanem a tanítómesterén is, aki hetven növendékkel próbálja megértetni, mit jelentenek Themistokles fából való falai, a perzsa királlyal váltott titkos üzenetei és mit jelent az a közös hadi pénztár, amelynek tisztességes kezeléséért Aristides homlokára oly ékes babért tűz a história.

A tanterv most néhány hónapi pihenőt ad a zaklatott gyermeknek, akin szemlátomást észre vesszük, mint lélegzik föl szabadabban Phædrus olvasása közben. E pontban talán lehetne néhány szót szólani meglevő Phædrus-könyveink szemelvényeinek tapintatáról. De hiszen amit a tankönyvszerkesztő vétett, azt a tanárnak módjára

ban van jóvá tennie. Ki fog megakadni ilyen csekély jelentőségű dolgokon ott, ahol égbé kiáltanak a nagy hibák?

Mert meg kell tudnunk, hogy a mi növendékeink a Mars csilag alatt születtek, és ha az egyik háboruban kifáradtak, tanítói ostorunk kergeti őket a másikba. Jutalmul azért, hogy a perzsa hadjáratból győzedelmesen megtértek, most már beírjuk őket a felsőbb hadiiskolába. A világ legnagyobb hadvezére avatja be őket sztratégiája terveibe és taktikája titkaiba. Törekvő vezérkari tisztjelöltek lemondásának aspirációjukról, ha rájuk nézve idegen nyelven ily szövevényes és bonyolult terveket kellene követniök, pedig nekik mégis megvan ehhez a tanulmányhoz némi képzettségük. A negyedik gimnázistának nincs módja válogatnia. Soha nem fog annyira eljutni, hogy átérje ésszel Gallia meghódításának jelentőségét. Arra még ráér, mondják a hivatásos bölcsek. Arra még ráér, hogy valami egészet megértsen; ellenben az sürgős neki, hogy belepusztuljon a száraz, egyhangú, unalmas részletekbe, rég elmerült barbár törzsek egymással való vívódásába, az antik geografiába — holott a modern földrajzot sem ismeri — és mindabba a sok árulásba, orgyilkolásba, melyet egy hosszú hadjárat múlhatatlanul fölidéz.

Indítványozom, hogy ércbetűkkel írják minden gimnázium homlokzatára az ephesosi Herakleitos igéjét: «Tudnivaló, hogy a háború az egyetlen és mindenség, és a háború a jogos; minden a háborúskodásból folyik és keletkezik. A háború mindenek atyja és királya.»

Akit érdekel a klasszikai iskola szerzőinek kánona ebből a szempontból, annak figyelmébe ajánlom növendékeink olvasmányainak további sorát is. Az ötödik osztályban igen tüzetesen behatolnak Mithridates király jellemébe, aki egy nap alatt nyolcvanezer római vitetett a mézárszékre, megdicsőítve látják Pompeiust, akinek hadi érdemeit politikai gyarlósága és polgári tehetetlensége homályosította el és Cicero fantáziájának tüzes szekerén bejárják a Földközi-tengert a kalóz, szicíliai, afrikai, hispaniai stb. stb. háborúban. A hatodik osztály diákjai a második pun háború szórakozásaira hivatalosak; ha szerencsájük kedvez nekik, eljuthatnak odáig, hogy Hannibálhoz saját testvére fejét vágják táborában. A hetedik osztály megajándékozta őket vagy Jugurtha háborújával, amelynek erkölcsi tanulsága kétségkívül csak gyümölcsöző lehet az ifjú lélekre vagy Catilina háborújával, amelyről Sallustius igen vonzó és kedves képet fest. Végre az érettségi vizsgálat előtt hamarosan és fölszinesen ismeretséget kötnék Tacitusszal, akitől megtudják Augustus igazi jellemét — amit őszintén szólva, a horatiusi hízelgések után nem sajnálok — Livia mostoha ármánykodásait, Tiberius zord és embertelen gyűlölködésének eredetét és — ha az idő engedi — még talán a következő gaz

és örült császárok néhány gaztettét. Ezzel aztán útnak eresztjük gyermekeinket, megnyugodván abban, hogy munkánkat jól végeztük és a gondjainkra bizottakat előkészítettük az élet küzdelmeire, sőt harcra, háborúra és hadjárataira is.

Nem szeretném, ha félreértenének. Nem szólok semmiféle nemzetközi békeliga megbízásából, nem vagyok tagja semmi ilyen célú egyesülésnek és semmi sincs tőlem távolabb, mint Hervé antimilitarista programja. És ha nekem megadatik, hogy az egész embert és az egész nemzetet fölépítő erények között, a maga megillető helyén dicsérjem és méltassam a személyes bátorságot is, a legnagyobb készséggel szegődöm *alkalmilag* a harciasság heroldjai közé. De nyolc esztendőn keresztül állandó fegyverzörgésben élni talán mégis sok egy kissé. Sok volna akkor is, ha örökös riadóink csupa katonát nevelnének. Így, mikor látjuk, hogy sem Cæsarnak, sem Pompeiusnak, sem Mariusnak, sem Augustusnak nincs éppenséggel semmi harcra serkentő hatása, ez az örökös hadviselés rövid fegyverszünetekkel egyenesen türehetetlen, mert nemcsak unalmas, hanem meddő is. Már pedig olyan elméleti pädagogia nincs a világon, amely megengedné ezt a szerencsétlen vegyüléket; az ifjúság untatását és haszon nélkül való elkínzását. Aki ezt műveli, az egy pontot sem kap Horatius bölcs tanuságtétele szerint.

*

Azt mondhatná valaki, hogy ez a vádaskodás egyoldalú, mert csak az iskolai szerzők harcias voltán ütközik meg és mert igen fontos auctorokat figyelmen kívül hagy. Szíves türelmet kérek, hogy megfelelhessenek mind a két ellenvetésre. Előbb talán a másodikra. Van nekünk klasszikusaink, akiket nem említettem és akiknek erkölcsnevelő értékét magam is nagyon sokra tartom és a lehetőség szerint ki is aknázom. Közülök valói Ovidius, ha nem esünk abba a famózus hibába, amelynek némely tankönyvszerkesztőnk áldozatává lett és nem kívánjuk a tizenhárom éves gyermektől, hogy a *rudis indigestaque moles*-nek világrenddélé kiformalódását fejtegesse. A léha költő a *Methamorphoses* némely darabjában igazán megragadja a gyermek képzeletét és fölemelő példákkal neveli erkölcsi érzését. Nagyszerű perspektívák tárulnak föl előttünk Vergilius gyönyörű költeményében, amelynek még negyedik énekétől sem tartom vissza növendékeimet. A hatodik ének, ez az önálló, hatalmas, megragadó és misztikus alkotás tele van a Stoa legmélyebb bölcseségével és mivel már a kellő korban is jut a fiúk kezébe, nagyon jól értékesíthető minden tekintetben. Az egész nyolc esztendő kurzus alatt nincs szebb, ne-

mesebb és gyümölcsözőbb foglalkozása a latin professzornak, mint az Aenesis hatodik énekének fejtegetése.

Többet szólanék e valóban becses olvasmányokról, ha tanulmányom föladatává nem tűztem volna ki mást: a visszaélések, ferdeségek, ártó hatású prózai és verses művek nyílt és őszinte feltárását. Azért egyelőre ennyit: szó sincs arról, hogy minden rossz, amit tanítványaink elé adunk; vannak igen szép, értékes és hasznos dolgok még a latin szerzők műveiben is. És aki komolyan fogja föl nevelő hivatását, az bőséges alkalmat talál e mindenekfölött nemes művészet gyakorlására. De viszont az is igaz és pedig letagadhatatlanul igaz, hogy auktoraink túlnyomó része a nevelés céljait nem szolgálja, sőt ellenkezőleg, egyenes kárára van minden erkölcsi nevelésnek, már amennyiben megállapodunk arra nézve, hogy gyermekeinkből polgárokat, a közért és a közösségben élő, politikailag ép érzékű, önérzetes, de szerény, szilárd jellemű férfiakat szeretnénk nevelni.

*

A mai ifjúság erkölcsi érzésének két legveszedelmesebb ellensége abban a körben, amelyről itt szó esik, Cicero és Horatius. Cicero iskolai szerepléséről évekkal ezelőtt írtam egy tanulmányt. Abban az érdeklődő megtalálja azt a teljes irodalmi apparátust is, amellyel itt szíves hallgatóimat nem kívánom untatni. Most lehető rövidséggel csak a főszempontokat fogom rekapitulálni.

Az elméleti követelés értelmében, ha már választásunk esik inkább s kevésbé megfelelő olvasmányok közt, akkor lehetőleg válasszuk azt a darabot, amely az ifjúság érdeklődésére méltó *kort* tár elénk, *személyiségeket* ismertet meg, *viszonyokat* rajzol. A történeti mű szolgáltatson kellő fölvilágosítást a benne tárgyalt kor képéről nem apró, ma már érdeküket vesztett részletekben, hanem egyetemes és magas szempontból. A belőle leszűrődő tanulság legyen alkalmazható a jelenre és megtermékenyítő a jövőre. Végre pedig illeszkedjék bele az olvasmány az ifjú egész tanulmányának egységes rendjébe harmonikusan s valódi hézagot betöltve.

Ne értsük e követeléseket visszára. Ha az ifjúság érdeklődésére méltó korról beszélünk, korántsem értjük pusztán az emberiségnek, fájdalom, úgysis szerfölött ritka arany századait; még a nagy emberirtások, a véres háborúk korát sem. Vannak úgynevezett átmeneti korszakok a történelemben, amelyek jellemét alig bírjuk meghatározni. A nép elvesztette szabadságát és silány, megvásárolható tömeggé aljasodott; de a monarchia nyugodalmas biztossága, békeszerző áldásai még nincsenek meg. Egyesek megvásárolják a pénzen

szereshető hatalmat s viszont eladják személyes szabadságukat, mivel-hogy a szenvedély hajtja őket, pernicioso lubido paucorum potentiae decus et libertatem suam gratificari. A rothadás mélyen lehat a nemzettestbe, «senki sem parancsol s szót nem fogad, a rablás, gyilkolás emelt fővel jár a békés lakók közt . . .» mint Madách oly megrázó erővel festi tragédiájának római színében. A vallás elvesztett erejét s trónjára a babona ül vagy kétségbeesés. Önzés, haszonlesés, erőszak rúttják el a kor képét, s a rettentő bomlás végét nem látja senki. Szabad-e vajjon e tekintettől elfordítanunk arcunkat? És szabad-e korlátolt és rövidlátó «pædagogiai gondossággal» átsiklanunk az ily korokon? Nincs-e nevelő hatása a szörnyű látománynak, mint dől egy nemzet sirjába s mint hal meg egy haza? Nemzetek bukása mindig tragikus és nagyszerű esemény.

Ily szemmel tekintve egyfelől a históriát, másrészt nevelő hivatásunkat Cicero művei nem egy tanulsággal szolgálnak. Azonban törvényszéki beszédei közül nem ajánlhatunk egyet sem iskolai olvasmánynak. Bennük a kor semmikép sem tükrözik, tárgyismeretekben való gazdagodással alig kecsegtetnek, jogtudományi forrásokul nem használhatók és szerzőjüket talán leghátrányosabb oldalukról mutatják be. Csak a naivság láthatott világtörténeti eseményt a Pro S. Roscio tárgyában; az Archias mellett mondott szónoklatot ok nélkül magasztalták azért, hogy a tudomány és költészet himnuszát foglalja magában. Ez a himnusz meg van benne tényleg, de az egész beszéd jelentékenynek nem mondható s jogi érveit a laikus is halomra döntheti. A Pro Sestio bizonyos tekintetben mestermű, de mivel Cæsarról kellene nézetet nyilvánítania s ettől mégis óvakodnia kell, félénk ingadozása csak visszatetszést szül, különösen az ifjú lélekben, amely még az élet ezerféle megalkuvásait, tranzakcióit nem ismeri s jobban lelkesül a hőskért, mint az ügyvédekért. A Pro Milone elfacsart tényálladéka, nyilvánvaló ferdtései még világosabban tüntetik föl a szónok fogyatkozásait.

Külön figyelmet kell szentelnünk e helyen Cicero egyik leg-nevezetesebb törvényszéki szónoklatának, a Verres elleni vádbeszédnek. Évekkel ezelőtt a negyedik beszéd (de signis) utat tört iskolánkba is, és pedig azzal a megokolással, hogy becses művészettörténeti adatokat tartalmaz.

Hát itt első sorban nagyon vitás kérdés az, vajjon egy annyira egyoldalú ismeretkörnek, mint az antik szobrászat és festészet, van-e joga arra, hogy tárgyi szempontból uralkodónak tekintessék egy latin nyelvű olvasmány megválasztásánál. Lesznek köztünk néhányan, akik azt tartják, hogy műveltségünkben, sokkal sürgősebb szükségletek, égetőbb hiányok vannak, mint a művészet története; hogy mosoly-

keltő az erőlködés a művészi nevelésre ott, oly országban, ahol, fájdalom, egyelőre a történeti, nemzetgazdasági, államtudományi és természettudományi nevelés annyira kezdetleges, hogy filozófiai nevelésünkről ne is szóljak. De tegyük föl, hogy keleti hajlamainknál fogva inkább koplalunk, csak hogy egy szép képet akaszthassunk falunkra; tegyük föl, hogy a művészi nevelés sokkalta fontosabb, mint aminőnek ma tudatlanságunkban látjuk; tegyük föl, hogy minden nemzetnek e világon s elsősül a mi szegény népünknek főszüksége: kép és szobor. Még akkor is rosszul választották e hypermodern pädagogia lelkes hívei a Verrinákat.

Rosszul választották először azért, mert Cicero, a becses műtörténeti adatok közlője, a legmélységesebb megvetéssel szól több helyen nemcsak a műtörténetről, hanem a művészetéről is. Sőt úgy igyekszik túlzó és szertelen modorában föltüntetni a dolgot, mintha műtörténethez érteni egyenesen szégyen volna.

Dicet aliquis: Quid? tu ista permagno aestimas? Ego vero ad meam rationem usumque meum non aestimo. Verum tamen a vobis ita arbitror spectari oportere, quanti hæc eorum iudicio, qui studiosi sunt harum rerum, aestimentur. Et me hercule ego antea, tametsi hoc nescio quid nugatorium sciebam esse, ista intellegere, tamen mirari solebam istum in his ipsis rebus aliquem sensum habere, quem seirem nulla in re quicquam simile hominis habere.

Nem szorul sok magyarázatra, hogy a műtörténet ily ajánlása ifjaink lelkesedését nem fogja lángra lobbantani.

Azonban a gondos és figyelmes pädagogia kitörölheti Ciceróból e szerzőjükre mindenkép oly jellemző sorokat. Én ugyan a magam részéről nem tartom e törléseket, átsikamlásokat sem célravezetőknek, sem pädagogiailag megengedhetőknak. De hát gondoljuk el a IV. beszédet ez idéztük helyek nélkül. Még akkor is oly kietlen, oly szomorú, mondjuk ki, oly unalmas olvasmány ez, melyhez foghatót sem Ciceróban, sem más római szerzőben nem találunk. Itt semmi egyéb változatosság nincs, mint a rablás módjában. S hogy mi négy hónapon keresztül foglalkoztassuk az ifjúságot ilyen lélekölő, sivár és nemtelen olvasmánnyal, azt joggal nem követelheti senki sem. Képzeljük el, hogy Rózsa Sándor vagy Patkó Pista ma törvényszék elé kerülnének szegénylegényvirtusuk egész bűnhalmazatával. Kétségtelen, hogy rablásaik nem mentek végbe egy sablon szerint; hely, idő, körülmények változtattak a módszereken. De ki merné bűnpörük még oly hiteles leírását iskolai olvasmányul ajánlani, pusztán azért, mert esetleg Kupeczky vagy Mányoki képei, vagy Izsó Miklós szobrai is kezükbe kerültek? Vagy minden jó az iskolának, csak latinul legyen?

Képzeljük el, milyen fölháborodással utasítanók vissza azt a magyar író-t, aki ugyanolyan tárgyú, nivójú, erkölcsű művét akarná becsempészni az iskolába, amilyennel mi gyermekeinket traktáljuk, pusztán azért, mert ezek a remekművek szerencsájukra latin íróktól erednek.

Visszatérve már most tárgyunkhoz, ha a kort jellemző olvasmányt akarunk választani, szemünk először is a Pompeianán akad meg. Egyéb szempontok is ajánlják, nyelvének könnyűsége s aránylagos egyszerűsége, szerkezetének világos tisztasága, de tárgyi szempontból sem lehet kifogást tenni ellene. A kor, amelyben játszódik, előzője a köztársaság összeomlásának, a legfontosabb jelenségek egyike: a hatalomnak egy kézben való összpontosítása éppen főmomentuma Cicero e beszédének. De a viszonyok maguk is méltók figyelmünkre. Rómát a minden oldalról fenyegető háború veszélyéből egy szerencsés, vitéz, gyors hadvezér már-már kimentette. De Mithridates még egyre áll győztesen, túlélte már annyi vezért és nem is fog elbukni addig, amíg a legnagyobb nem méri össze vele fegyvereit. De a dolog nem tűr halasztást. Az adójövedelmek nem folynak be a leggazdagabb provinciából, Ázsiából, az adóbérlők fizetésképtelenek lettek, az ázsiai pénzpiac déroutja megakasztotta a fizetéseket Rómában is. Az értéktözsdek ez érzékeny szerves összefüggése mindkét helyen fenyegető mértéket ölt s az állam finánciáira végzetes hatással lehet. Itt is, a hízékedés a hatalmon levők iránt oly mértéketlen, hogy még a kis ötödik osztályosban is föl fogja ébresztetni a visszatetszést.

Hosszú időn keresztül a Catalináriák csaknem egyedül s főolvasmányként uralkodtak latin iskoláink felső osztályaiban. Nincsenek minden jelesség nélkül e beszédek, mint az invektiva példaképei jó mintául szolgálhatnak. De a tapasztalás mégis meggyőzött bennünket, hogy nem érték meg a rájuk fordított időt és fáradságot. Mindenek előtt szembeötlő, hogy a római történetnek egy oly szimptomatikus jellemű epizódja, mint Catilina s társainak összeesküvése három-négy hónapon keresztül foglalkoztatta növendékeinket. Hogy kellőleg gyümölcsözővé tehesük e rengeteg időt és fáradságot, roppant széles történeti alapot kellett vetnünk a tárgyalásnak és visszamenvén az arisztokrata és demokrata pártok küzdelmének rajzában a Kr. e. második századig, el kelle jutnunk Cæsar és Pompeius végzetes összetűzéséig és a pharsalusi tragédiáig.

Igy természetesen sok fontos tanulságra rávezethettük növendékeinket, de a tények, a hatalmas, megrázó, nagyszabású események özőnében elenyészett az a kis konspiráció, a mely egyébként is meddő és eredménytelen volt. De mily ellenmondás e pragmatikus történeti

fejtegetés és Cicero nagyhangú frázisai közt! Mily visszásan hatottak Cicero szenvedélyes vagy szenvedélyt affektáló fölkiáltásai, hogy íme éberségével megmentette a hazát, amikor láttuk, hogy a haza éppen-séggel nem volt megmentve. Az öndicséret, a szerénytelenség, az ízléstelen és refrainszerűen ismétlődő szóözön világos ítéletű, nyílt fejű növendékeinkben csak visszás hatást kelthetett. S még egy nagyon aggodalmas része van a dolognak. A tanulók e fokon már megösmérekedtek a római iurisdiction alapelveivel s tudják, mik azok a felségjogok, tudják, hogy e jogokat szabad köztársaságban a nép gyakorolja s ennél fogva a senátus nem volt föl jogosítva arra, hogy halálos ítéletet mondjon ki. Ennél fogva az ítélet végrehajtója jogi szempontból egyszerűen gyilkosságot követett el. A *salus reipublicae suprema lex esto* elve itt nem alkalmazható, hisz mihelyt Catilina elhagyta a várost és Fæsulábe ment, a város biztossága nem volt komolyan veszélyeztetve.

Már most el sem képzelhető, hogy lelkiismeretes, történeti érzékkel fölruházott tanár rá ne utaljon erre a törvényteleniségre. S akkor a *pater patriae* hiába ömleng, a szó mind kárba vész, mert harsányan túlkialtja a tett.

Ezt végre ki kellett mondanunk s hirdetniünk kell mennél erősebben! Elvégre nem azért vagy oly szempontból választjuk ki olvasmányainkat, hogy folyton figyelmeztessük az ifjakat: ebből azt tanuld, milyen ne légy, hogyan ne cselekedjél, mitől kell óvakodnod. Követendő például pedig a Catilináriák mesterét jó lélekkel nem állíthatjuk föl. Sőt ellenkezőleg, ha valaha: ami időnkben kell az ifjúságot legfogékonyabb korában a középiskolai oktatás lelkes és becsületes vezetésével arra nevelni, hogy tisztelje a törvényt, ne csak betűiben, hanem szellemében is; gyűlölje a jog minden elfacsarását; lelkesedjék az egyén és a köz szabadságaiért; tekintsen rajongással azokra, akik tiszta erkölcsük, lángoló erényük, bátor lelkük és izmos karjaik minden erejével e javak védelmének éltek, értük haltak, becsületesen, meg nem tántorodva mind a sírig kitaró következetességgel! Az élet telve van ezernyi hitvány megalkuvással — így habozott s ingadozott a szó mestere Pompeius és Cæsar közt — hazug kétszínűséggel — így közeledett Cicero Pharsalus után a győztes dictatorhoz — minden tekintély és jogérzet lerombolásával — így tapsolt Cæsar lekötöztette március Idusának gyenge lelkű és gyáva merényletéhez!

Sursum corda! föl a szívvel! e szent jelszóval kell és lehet csak olyan fiakat nevelni a hazának, akik meg fogják változtatni a jelen szomorú ábrázatát.

Örökös a hálánk és szinte leróhatatlan a tartozásunk a római irodalom bölcs és elmés lírikusa iránt. Amit Horatiusnak köszönünk, több az néhány elkopott szálló igénél, divatját mult poétikai útmutatásnál, hiteles vagy kissé eltorzított erkölcscráznál, vagy pusztá szórakozásnál. De a szertelen túlzás róla való ítéletünket is megrontotta és föltétlen imádásra kötelezte a bírálat nélkül hódoló évszázadokat.

Sajnálattal bár, mégis kénytelenek vagyunk letérni a nyomról, amelyen tisztos elődeink haladtak és meg kell mondanunk, hogy különösen két súlyos ellenvetésünk van Horatius bölcsessége ellen. Korunk legjobbjai elszánt és dicsőséges harcot vívnak az *individualizmus* és a *hedonizmus* ellen. Mind a kettőt a római költő nem lankadó lelkesedéssel és ezer színben tündöklő változatossággal hirdeti. Elvei megtapossák a nemzettel, a társadalommal, az emberiséggel való szolidaritás szent principiumát és megannyiszor a lét főcéljának a zavartalan élvezést vallják. Ifjú hedonisták, akik szánó mosollyal néznek le minden komolyabb erkölcsi lendületet, Nietzsche félérett tanítványai, akik törvénné emelik saját torz világnézetüket, barbárnak, vagy — mert ez a szó divatosabb — reakcionáriusnak fogják bélyegezni ezt a kritikát. De ezekhez már csak azért sem szól az én intelmem, mert — nem ismerik Horatiust.

Végig kellene haladnom lírai költeményei során és merésznek tetsző tételeim százszor is igazoltatnék. De e fárasztó útra nem merem meghívni hallgatóimat. Legyen elég néhány példa. Az első könyv első ódájának vallomása szerint:

Me doctarum hederæ præmia frontium
Dis miscent superis, me gelidum nemus
Nympharumque leves cum Satyris chori
Secernunt populo.

Ót a borostyán, a hűvös erdő, a nymphák és satyrok tánca elválasztja a néptől. Nem a római nemzet, hanem kegyes ura, Mæcenas az, akitől a babért várja. És ha a közmegegyezés, a csalhatatlan bíró, akármit mond is: elég neki, hogy Mæcenas a lírikusok közé sorolja. Nekünk nem elég.

A híres óda Vergilius hajójához (I. 3.) elátkozza mindazokat, akik kockára vetve életüket, előbbre vitték az embernemet. A kultúra hősei, mitikus nagyjai és úttörői mind elvonulnak előttünk, hogy lássuk őket a költő anatómájától sújtva: az első hajós, Prometheus, Heracles. Íme a különbség Aeschylos és Horatius költői fölfogása között. A nagy tragikus a lázadó titán részén van, a nagy lírikus azon kesereg, hogy az egyeduralmában megbolygatott zsarnok nem szüneteltetheti villámaint . . .

Neki az az igaz ember, aki a hatalmas fenyő és a fehér nyárfa árnyékában, csörgedező patak partján rózsával koszorúzza fejét, nehéz bort iszik és a kellemes rózsza rövidéletű virágát leszakítja. Minden elkerüli a kapzsi örökös kezét, amit elherdáltál te magad. A vég ügyis eljön, a halál, hát legalább, mint Madách oly plasztikusan mondja: tántorogjunk ittasan Hades felé. Ó mennyire megértjük Gyulai Pál nagyszerű keservét, amely lelkéből kitör Horatius olvasásakor.

De mi nem kérjük tőle számon, hogy van szive vigadni romjain annak a köztársaságnak, amelynek maga is bár értéktelen és gyáva, de mégis tiszt sorban szolgáló katonája volt. Bennünket ez a politikai megfontolás nem irányít. Tisztán látjuk, hogy a republikának el kellett esnie és bukásából semmi poéta föl nem emelhetette. Hogy Horatius beállott Augustus udvari körébe, azért sem szállunk vele perbe. Vádjaink függetlenek ezektől az ideális politikai követelményektől és tisztán az ifjúságot megrontó nézeteit kérjük tőle számon. Még szerelmei léhaságán sem ütközünk meg. Mért legyen éppen a kövér és érzéki kis agglegény különb egész koránál?

Az önzést, a nagy harcok elől való elrejtőzést, az arany közepszer magasztalását kárhoztatjuk benne, annál jogosabb keserűséggel, mennél simább, tetszetősebb, bájosabb és hatásosabb a költészet, mely ezt a veszedelmet terjeszti. És növeli haragunkat az, ha látjuk, mikép szállítja és szólja le önmagát, ha egy-egy nagyobb szerű tárgy mégis magával ragadta. Az ártó eszmék egész sokaságát vesszük észre e sima és csillogó versekben. Odi profanum vulgus et arceo... szabad-e ma ily igének elhangzania?

Tudjuk, hogy vannak Horatiusnak szép, fenséges, szárnyaló gondolatai is. De módunkban van-e, hogy csak ezeket válogassuk ki? És megengesztelnek-e e nemes eszmék azokért a vezérelvekkért, amelyek ugyanannál a költőnél homlokegyenest ellenkező bölcsességre tanítanak? Ki fogja kiegyenlíteni ezt a bántó diszharmóniát és megnyugtani a kötelességét, hivatását s az ifjúságot egyként szerető tanító lelkiismeretét?

A korokkal változnak az erkölcsök, amelyek teleológikus volta, az emberi közösséget szolgáló célszerűsége ma alig kétséges bárki előtt. És amiképp kártevő és veszedelmes volna az a törekvés, amely bennünket Platon szociológiájának, Aristoteles fizikájának vagy Galenus orvostudományának színvonalára akarna leszorítani, épp oly barbár igyekezet mindenestül átültetni rég letűnt évezrek morálját napjainkba. Már pedig iskolai klasszikusaink csak saját koruk erkölcsét tükrözik többnyire zordon harciasságukkal. Az egyetemes emberinek, a minden időben egyként érvényes erkölcsi igazságnak nyomaival csak

elvéve találkozunk bennök. Azok az írók a maguk idejében a maguk környezetének erkölcsi talajából sarjadtak ki. De mi nem élünk egy harcoss, örök háborúk közt vívódó nemzet vagy korszak kebelében. Minket nagy kiábrándulások, államkatasztrófák nem inthetnek arra, mint Horatiust, hogy tétlenül bámulva Soracte havas csúcsát, bort töltünk a kupába és fát rakjunk a hamvadó tűzhelyre. Mi is azt mondjuk: Carpe diem! De mégis csak más értelme volt Horatius intésének, más a miénknek.

A latin iskolai szerzők formai tekintetben — a tapasztalás megdönthetetlen tanúságtétele szerint — nem adták meg növendékeinknek a latin nyelv ismeretét; tárgyi szempontból a római életben való tájékozottságot. De mindez csak mulasztás. Mi ez ahhoz képest, hogy erkölcsileg vagy teljesen közömbösen hagyják, vagy korrumpálják az ifjúságot? Mi lassankint tudatára ébredünk annak, mit akarunk nevelni fiainkból. S amint egészen tisztán fog állani előttünk gyönyörű hivatásunk, első dolgunk az lesz, hogy házunknak ezen a táján kezdjük meg az évezredek óta fölgylemlett ártalmas holmi eltakarítását.

Mi módon fogják Heracles e szép kulturális művét elvégezni az arra kiválasztottak, azt én nem tudom. De sejtem, hogy munkájuk ép oly hősiess, értékes és örök emlékezetre érdemes lesz, mint Alkméné dicső fiáé, aki a megrekedt, fülledt és türhetetlen levegőjű istállóba az élő és mindent elsöprő áradatot bevezette.

Dr. SEBESTYÉN KÁROLY.

MODERN ISKOLAÜGYI ÁRAMLATOK.*

(Második közlemény.)

Ime a nyomtatásban megjelent Jegyzőkönyv alapján az erre vonatkozó nyilatkozatok veleje. Sárói Szabó Sándor százados, a honvédelmi miniszter kiküldötte siet kijelenteni: hogy ők katonák a világért sem kívánják, sőt polgári iskolák ismételt kísérleteivel szemben éppen ők határozottan tiltakoznak az ellen, hogy az iskolák az ifjakat katonákká akarják kiképezni, hogy katonásdit játszanak, haszontalan alakiságok, díszelgésre való mutatványok betanításával fecséreljék az időt. Ha iskolák és egyesületek ifjúságukat teljes katonai egyes-, szakasz-, sőt századkiképzésben akarják részesíteni, ezzel a valódi katonai érdekeknek többet ártanak, mint használnak. Ők csak azt szeretnék, ha a középiskolai ifjúság test, lélek és szellem tekintetében